

Plaček, Miroslav

Kontaktní vztahy na hranici Moravy a Rakouska a jejich projevy

Archaeologia historica. 2003, vol. 28, iss. [1], pp. 211-222

ISBN 80-7275-043-7

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140513>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kontaktní vztahy na hranici Moravy a Rakouska a jejich projevy

MIROSLAV PLAČEK

V první čtvrtině 13. století, tedy za vlády Vladislava Jindřicha, nabyla Morava rozsahu, který v podstatě přetrval až do sedmileté války. To znamená, že se Přemyslovcům podařilo opět získat území severně od Jeseníků – již na samém konci 12. stol. Opavsko (Bakala 1964; Wihoda 1997) a okolo roku 1220 Zlatohorsko a Osoblažsko (Zuber 1972, 29). Východní hranice k Uhrám sledovala hřeben Javorníků a Bílých Karpat, ale jihovýchodní díl Moravy byl dlouho uherským konfiniím – nárazníkovým pásmem, v němž se projevovaly i nemalé vlivy z Moravy. Celní hranice procházela po Olšavě a Moravě, i když území Luccka (Hlucka) bylo připojeno snad již na konci 12. století (shrnutí s pochybnostmi Zemek 1972). Poslední Strážnicko se stalo pevnou součástí Moravy až na základě výbojů Přemysla Otakara II. těsně po polovině 13. století (nejnověji Jan 2002, 49–50; Plaček 2002, 77).

Hranice na jihu Moravy, přestože byla přírodou nejméně výrazně vymezená, zůstala kupodivu téměř beze změn od konce 11. století. Dodnes jediný (St. Germainský) zisk, představuje Valticko, jež po 9. stoletích do jisté míry „kompenzuje“ ztráty přece jen větší, ale vzhledem k časovému odstupu již zcela bezbolestné. Je to důkaz jisté středověké mocenské rovnováhy v tomto prostoru, ale také vyrovnávajících se poměrů na obou stranách hranice. Přitom však v raném období středověku prodělala nejsložitější vývoj a to v souvislosti s formováním a expanzí nejdříve bavorské Východní marky, pak markrabství babenberského (od r. 1156 rakouského vévodství). V prostoru původního Norica se na Dunaji se stýkaly již říše Velkomoravská a bavorský díl východofrancké říše (Havlík 1978, 14), přičemž na západě je bezpečně oddělovaly lesní masivy vysočin Waldviertelu. Kupodivu i po zániku Velké Moravy se hranice Bavorska, jehož součástí rakouské území tehdy bylo, příliš neposunula a v území nad Dunajem přetrvávalo slovanské osídlení i v „temném“ 10. století (srov. Justová 1990; pro Moravu Měřínský 1986). Alespoň o tom hovoří relace z let 985–991 a 1012, kdy hranice vede po výšinách lemujících u Wagramu a Štokravu přidunajskou nížinou od severu (Havlík 1978, 14; srov. Lechner 1953). Svědčí to o existenci určitého mocenského vakua mezi formujícími se uherským státem, Polskem, přemyslovskými Čechami a Bavorskem, které tehdy žádný z uvedených států zatím nedokázal vyplnit. D. Třeštík (2001, 100–102) předpokládá český zábor Moravy už za Boleslavů, což skutečně na sklonku vlády Boleslava II. nelze vyloučit, ale stejně dobře mohlo jít jen o doložený střet s Boleslavem Chrabrým o Moravu, který načas vyzněl příznivěji pro Poláky.

Ani po r. 1019, kdy Poláky vytlačil český kníže Oldřich a od roku 1021 na Moravě sídlil jeho syn Břetislav I. (Krzemieńska 1986, 77; Kosmas 1950, 69) zřejmě území nad Dunajem už Čechy obsazeno nebylo. Naopak tlak bavorské východní marky sílil a její hranice se posouvala k severu, ale také k východu. Posun se v polovině 11. stol. zastavil až na oblouku Dyje nad Pálavou a toku Moravy (podrobně Měřínský 2001). Patrně konečnou podobu nabylo rozmezí v důsledku bitvy u Mailberka v r. 1082 (srov. též Hosák 1960). Pokusy získat území Moravy jak Čechy, tak Poláky, Bavy a Uhry jsou časově velmi blízké, což ukazuje na možnost zániku nějakého nástupnického a samosprávného útvaru, a byly rozdílně úspěšné. Zatímco Bavoři získali natrvalo území jižně od Pálavy a Dyje, Uhři a Poláci jen dočasně hlucké konfinium a Holasicko. Většina připadla k českému knížectví, k čemuž asi přispěla etnicita obyvatel, předchozí tradice společného státu a patrně i přetrvávající neurčitá vazby po jeho zániku.

Obr. 1. Karnar v Moravských Budějovicích od západu.

Přírodní ráz již ustálené hranice vůči Rakousům charakterizuje (1950, 119) takto: „...po-
mezí obou zemí nerozlučuje od sebe ani hvozď, ani hory, ani žádné jiné překážky, nýbrž jen
říčka Dyje, rovinami tekoucí, sotva ty země dělí...“ S hojnými kontakty můžeme na takové
otevřené hranici počítat. Jelikož tato hranice víceméně dělila etnika rozdílného původu, je
samozřejmé, že hojné přeshraniční vztahy, ať pozitivních či negativních forem, měly rov-
něž interetnický charakter. Pokud budeme hovořit o etniku, ony kontakty měly smysl
a našly konkrétní odraz, hlavně když šlo o nobilitu – vždyť právě ona byla nositelkou
středověké nacionality.

Kontakty mezi oběma zeměmi, resp. jejich sousedícími oblastmi, se prohlubovaly od
konce 12. století. Byly přínosné především pro Moravu a také díky jim se urychlovalo
přijetí řady prvků západoevropského modelu středověké společnosti. Zde je otázkou, zda
starší, tzv. středoevropské uspořádání přemyslovského státu (Žemlička 1997, 153; blíže
Krzemieńska–Třeštík 1978, 200) vyplývalo výhradně z etnicky formovaných tradic. Vzhle-
dem k tomu, že vedle Čech a Polska byl podobně strukturován i uherský stát, podílel se na
něm i vztah k sousedícímu evropskému západu, tedy k Říši. Na rozdíl od východněji polo-
žených monarchií se vazba českého státu k Říši sice navenek realizovala přes stříbro resp.
voly, ale o suverénním postavení Přemyslovců většinou nikdo nepochyboval.

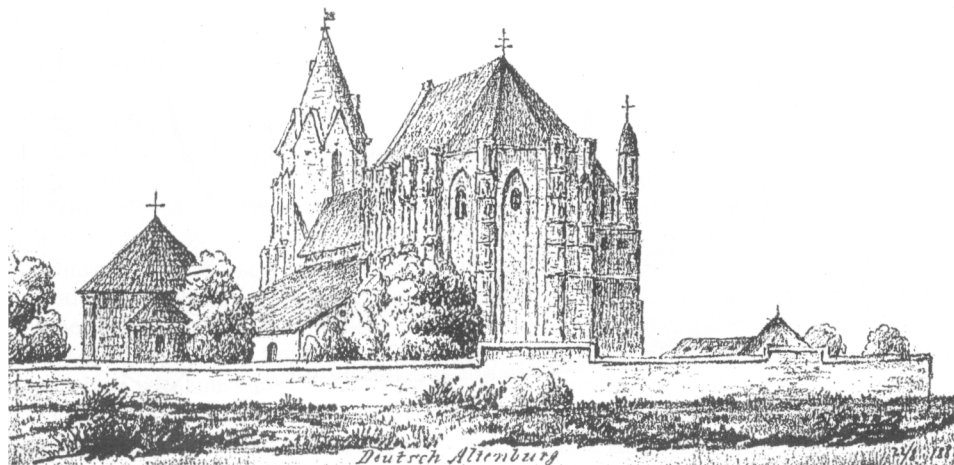
Recepce příhodných západních uzancí byla přirozeně spjata právě s počátky vrcholné-
ho středověku. Důležitý podnět poskytl úředník a posléze český kníže Konrád II. Ota, který
se zasloužil o vytvoření právního prostředí k urychlené realizaci progresivních změn. Jeho
Statuta byla (post mortem) písemně prezentována a prosazena ve 20. a 30. letech pro Zno-
jemsko, Břeclavsko a Brněnsko (Horák 1961). A snad i kvůli tomu došlo právě v tomto

období k infiltraci rakouských šlechtických rodů do tohoto kontaktního území. Jejich členové vstupovali do zeměpanských služeb a nenacházíme žádné stopy odporu, který by tomu kladla domácí šlechtická obec. Naopak s příchodem probíhalo i spříznění rodů z obou stran hranice.

Důvodem příchodu byly většinou neuspokojené ambice v mateřské zemi a naděje na získání nových pozemkových majetků. Větší intenzita tohoto procesu sledovaná v první polovině 13. stol. je důsledkem rozběhu kolonizace, pro kterou byli němečtí osadníci jedním ze zdrojů lidského potenciálu. Oni a jejich předáci z řad nobility přinášeli nové poznatky a zvyklosti týkající se hlavně zemědělské výroby. Důležité byly i organizačně-právní vztahy související s pokročilejší feudalizací Západu, na něž bylo středověké Rakousko napojeno bezprostředněji než naše země. To vše nacházelo odraz také v kulturně duchovní sféře, do níž snáze pronikaly např. prvky módní rytířské kultury.

Rody, které se na Moravě usadily, většinou brzy a bezproblémově zdomácněly a v době, která neznala xenofobii, zemská šlechta nijak nebránila jejich integraci. Sirotci (Waisové; k nim Drabek 1966) i páni z Trnavy (Tyrnau; Plaček 1997) vystupovali výslovně za Moravu a to nejen verbálně, ale i politicky. Projevilo se to ve válkách Václava I. s Fridrichem II. Bojovným, kdy bojovali vždy v řadách českého vojska. V bitvě u Lávy 26. 1. 1246 byli oba Sirotci vítězným Fridrichem zajati a do jeho smrti setrvali v čestném zajetí (MGH Ch III, 665–677). Zásadní prověrky vztahu k českému panovníkovi – střetnutí Přemysla Otakara II. s Rudolfem Habsburským se však ani jeden z významnějších rakouských pánů první poloviny 13. století nedočkal. Mnozí z nich padli v bojích, které vedl Přemysl Otakar II., hlavně s Uherskem (hrabata z Plain-Hardegg, Kadolt II. Sirotek, Kadolt I. Vehing a zřejmě i další). Jedinou výjimkou byli páni z Liechtenštejna, kteří se nikdy nepřestali cítit rakouskými pány a podle toho si také počínali. Tento postoj poněkud změnili až ve 14. století s nástupem Jana Lucemburského na trůn. Krom zmíněných rodů se prokazatelně usadili Schenkové (Pincernové; Plaček 2001 a 2003), s pány z Trnavy spříznění páni z Myslibořic a Miroslavi (Kreuzer 1967), patrně vladykové z Branišovic a jistě i mnozí jiní jedinci. Příbuzenské a informační propojení obou šlechtických obcí přineslo urychlení výše zmíněných procesů a vnos řady podnětů pro hmotný a duchovní rozvoj.

Vliv se projevil již při kolonizaci. Podíl rodů rakouského původu nebyl objemově velký, ale jistě se zasloužil o kvalitativní proměny. Vše zásadně ovlivnilo strukturu osídlení a s tím související výstavbu sakrálních objektů a sídel šlechty a významné bylo prosazení emfyteuze, která s novou formou feudální renty a organizací zemědělské výroby zvýšila ekono-

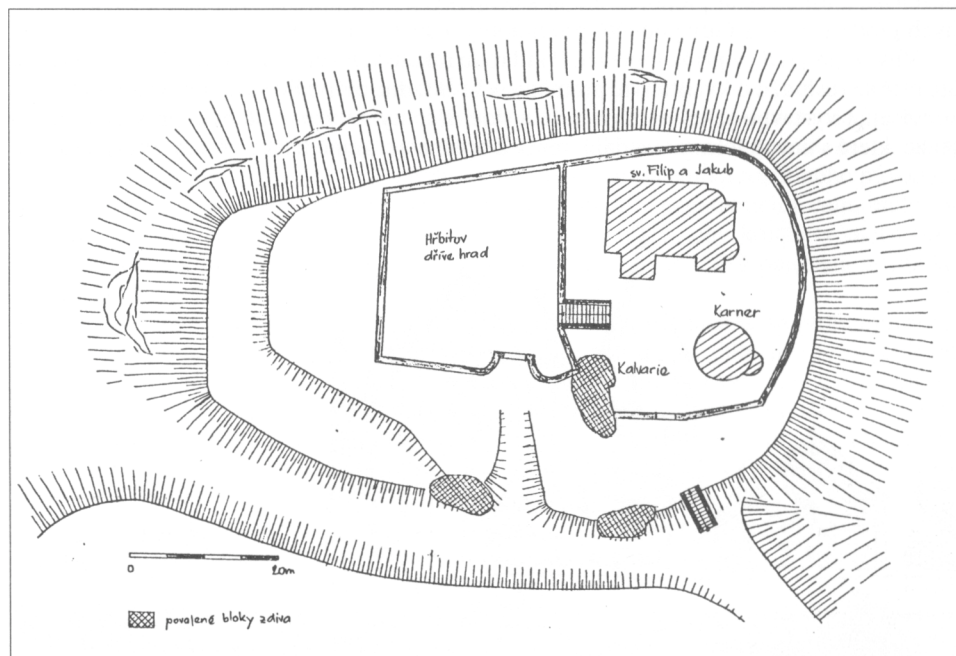

Obr. 2. Deutsch Altenburg – koplex kostela a karneru na kresbě W. v. Ulricha z r. 1888.

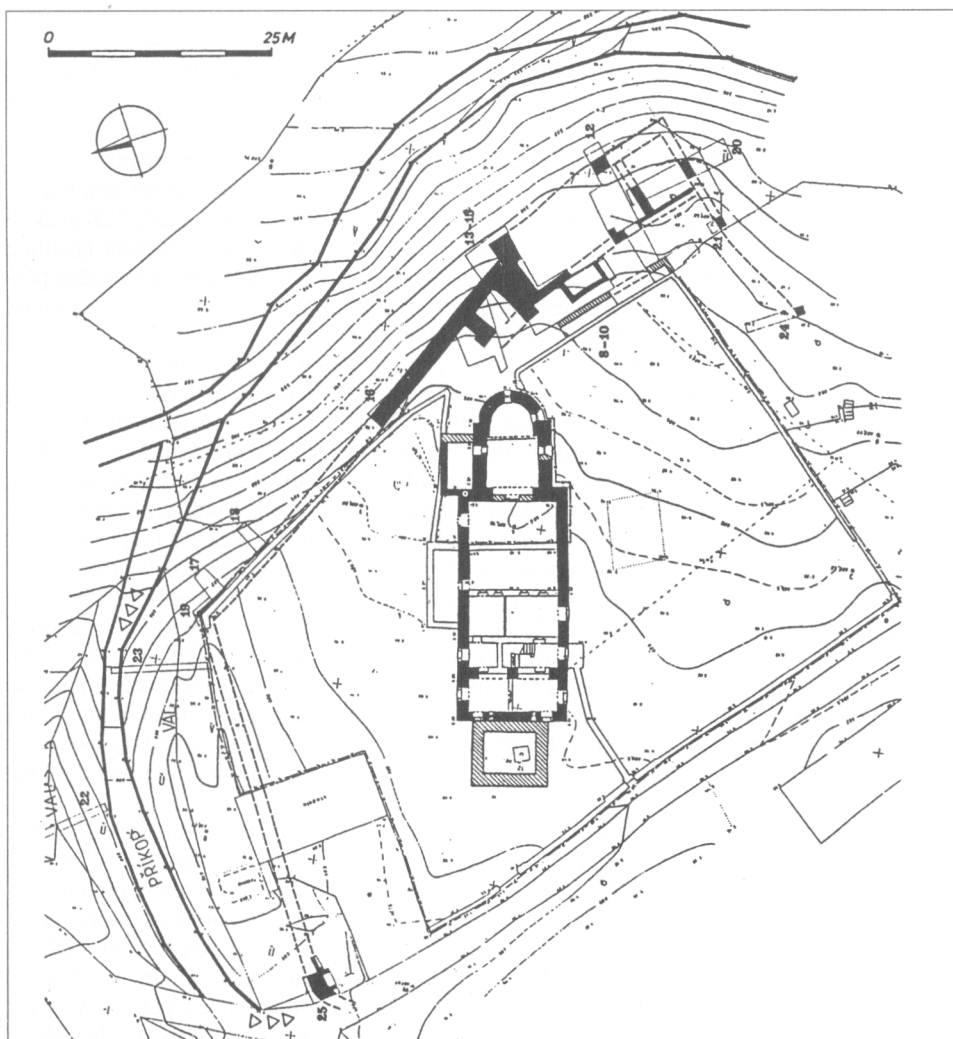
mickou výkonnost (Žemlička 1978; Klápště–Žemlička 1979; Měřínský 1982). Podstatou kolonizace tedy nebylo jen zakládání nových sídlišť, ale i jejich transformace na vsi s lánovou soustavou, která je doložena roku 1190 u vsi kláštera v Louce (CDB I, č. 299) a záhumenicovou plužinou (např. Pfaffenschlag) a dosídlení se zavedením emfyteuze (zákupního, německého práva či purkrechtu).

Díky kontaktům s Rakouskem a ovlivnění odtud, došlo k tomu ve zkoumaném prostoru relativně záhy a to jen nedlouho po zavedení tohoto systému v rakouských zemích. Tam emfyteuzi pravděpodobně přinesli osadníci z Flander v poslední kolonizační vlně (Hosák 1967, 62). Samotné německé právo je na Moravě písemně doloženo v podezřelé listině Vladislava Jindřich pro johanity vročené G. Friedrichem před rok 1218, a dále na Rutgerově obdarování kláštera v Louce, které datují do doby okolo roku 1220 a také na donaci Sirotků pro dolnokounický klášter v roce 1237 (CDB II, č. 385; č. 28; Bistřícký 1991, 24, č. 2). V té době už zřejmě bylo běžné a proniklo k nám před velkou kolonizací a tedy bez přímé účasti německých osadníků. Příchozím z Rakouska je naopak možno přičíst obnovu, resp. rozšíření vinařství (srov. Hosák 1967, 75–76) a to nejméně sto let před Karlem IV.

Rakouští páni na jižní Moravu přinesli také manský systém, resp. se zasloužili o modernizaci starších služebných vztahů. Je zřetelný zejména z přítomnosti osob v okruhu Vikarta z Trnavy. Roku 1251 tak svědčí Walther, miles Hugo a jeho synové Ditrich a Eberhard, 1265 pak miles Walther z Trnavy, jeho bratr Winhard a čtyři synové obou. Pánům z Miroslavi svědčí roku 1243 Vítek z Miroslavi, roku 1267 Věstoň a Wolfram a 1271 Věstoň z Myslibořic (CDB IV, č. 396; CDM III, č. 374; CDB IV, č. 36; V/2, č. 528 a č. 632). Výhody manského systému brzy ocenila i moravská nobilita a uplatnila ho na svých panstvích. V roce 1268 se uvádí Alexius z Martinic, rytíř velmože Oldřicha z Drnholce, a roku 1286 měl dokonce vladyka Vlk z Plavče famuly Častu a Boruta (CDB V/2, č. 545; CDM IV, č. 241). Dokonalosti tento systém dosáhl už v olomouckém biskupském dominiu za biskupa Bruna a ve 14. století např. u pánů z Lipé, především na panství Moravský Krumlov.

Obr. 3. Kühnring – terénní náčrt zbytků rodového hradu Kuenringů vázaného na kostel (typ Burgkirchenanlage).

Obr. 4. Pomezí (Markl) – archeologicky zjištěné půdorysné utváření hradu s kostelem podle P. Břicháčka.

Spíše díky kontaktům s Rakouskem, než s pražským ústředím, přišla jižní Morava také do styku s rytířskou kulturou. Víme o cestách Ulricha z Liechtenštejna do Valtic a s nimi spojenými rytířskými hrami a turnaji, které se uskutečnily ve druhé čtvrtině 13. století (Měřinský–Plaček 2001, 137). Patrně tam a případnými kontakty s dalším minnesängrem Ulrichem ze Sachsendorfu (Kraner 1977, 48–57) se s velkou pravděpodobností moravská šlechta měla příležitost seznámit s tehdejšími módními trendy. Nebyla v tomto směru příliš pozadu za šlechtou žijící na pražském královském dvoře, kde zhruba od roku 1236 působil minnesänger Reinmar von Zwetter a později mistr Sigeher a Fridrich ze Sonnenburgu (Novotný 1928, 995–998). Spíše do oblasti duchovní patří používání patrocina kostelů, která jsou běžná v Rakousku (sv. Oldřich, sv. Leonard-Linhart).

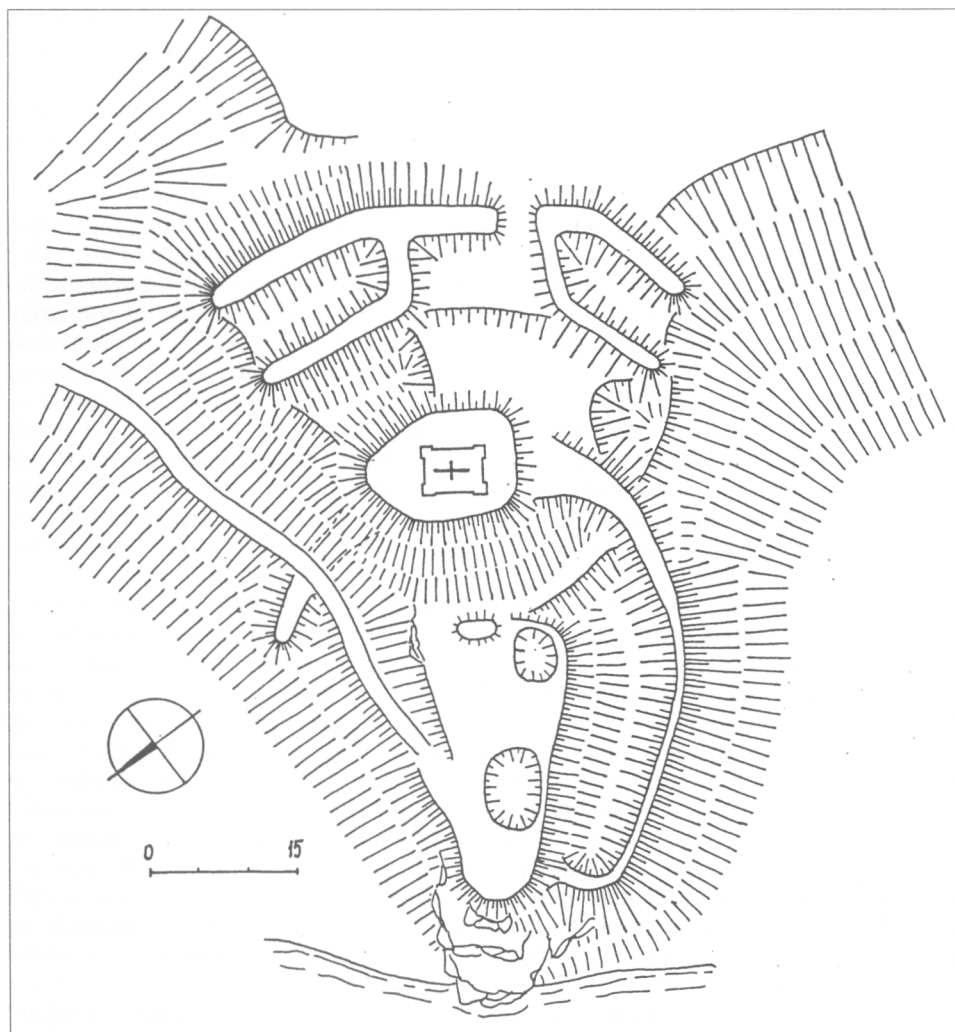
Ovlivnění z Rakouska můžeme sledovat i ve hmotných projevech. Nepochybná je iniciace stavby pro Rakousko tak typických karnerů, jejichž skupina na jihozápadní Moravě je u nás veskrze ojedinělá. Patrové centrály obsahovaly ve zvýšeném přízemí kapli a v suterénu kostnici. Většina okrouhlých staveb je pozdně románská, pocházejí z první poloviny 13. stol.,

tedy z dotčené doby, a stávaly v areálu hřbitova vedle farního kostela. Po zrušení hřbitovů a jejich přemístění z center osídlení sloužily jako kaple. Známe je např. z Hrádku (sv. Oldřich; Samek 1994, 552), Moravských Budějovic (sv. Michal; Samek 1999, 573), Vranova, Šatova (narušen), ale i Stonařova poblíž Jihlavy. Okrouhlý karner stál též před západním průčelím chrámu sv. Mikuláše ve Znojmě. Později byl zbořen a odkryl ho až výkop L. Konečného (1989). Snad ještě pozdně románským karnerem byla i polygonální kaple zv. „Cyrilka“ v Podivíně (Paukert 1978), jež má obdobu ve zhruba stejně starém objektu sv. Jana ve Starém Městě (Galuška 2000, 112–113). Šestiboká stavba se na rozdíl od „Cyrilky“ v přestavěné podobě dochovala. Blížší poznání zasluhuje také pravděpodobná kostnice v Oleksovicích. Vedle původně románského farního kostela stojí čtyřhranná a značně přeměněná stavba, jejíž časové zařazení je proto bez průzkumu nemožné. Jiného charakteru už jsou podélné karnery přistavěné ke kostelům (Vícenice, Novosedly, Bítov apod.).

Centrály moravských karnerů nelze nijak zaměňovat s okrouhlými románskými kostelíky (rotundami), které byly na jihozápadu země rovněž poměrně hojné (Znojmo, Plaveč, Častohostice, Jemnice, Štěpkov, Šebkovice, Velký Újezd). Karnery vesměs nemají apsidu kněžiště (nejvýše dodatečně přistavěnou), čímž se liší od značné části rakouských objektů. Především od těch pozdnějších – stavěly se a upravovaly i v období vrcholné gotiky – inspirací pro Moravu byla hlavně starší vrstva. Naše jsou snad i proto podstatně skromnější a méně zdobné. Není divu, vždyť výtečná architektura karneru v Tullnu má již přechodový románsko-gotický ráz a stavba v Deutsch Altenburgu se řadí do okruhu pozdně románského dekorativismu. Karnery poblíž naší hranice jsou mnohem prostší. Z nejbližších je nutné uvést kvalitní objekt v Pulkau (Dehio 1990, 913), dále Kühnring, Burgschleinitz, Zwettl, raně gotický je v Thunau a v baroku byl zbořen v Thaya (Eppel 1974, 146, 87, 244, 226, 218). Téměř zmizel také karner ve Weikertschlagu (Dehio 1990, 1249) a na samé hranici se nachází Hardegg (Jekl 1976). Okrouhlá stavba stojí vedle kostela a v televizním filmu o Podyjí z doby těsně před pádem železné opony ji popularizátor – vševěd, komentoval takto: „...a krásná rotunda těsně pod hradem svědčí o tom, že ho založili znojemští Přemyslůvci.“

Rakouské rody se také jako jedny z prvních zúčastnily zakládání rodových klášterů. Pramátí pánů z Myslibořic roku 1225 Heilwida založila ženský cisterciácký konvent v Oslavanech (CDB II, č. 271), Vikart z Trnavy se svým markvartickým zetěm před rokem 1259 klášter v Dobřanech (CDB V, č. 191; Sviták 1993). Prvním šlechtickým moravským založením (ok. r. 1181) však byl klášter premonstrátek v Dolních Kounicích. Jeho fundátory, páni erbu dvou leken, ale byli asi také německého původu. Z čistě moravských rodů založili první klášter před rokem 1210 páni Boleradic v Zábrdovicích a pak okolo roku 1230 páni z Medlova v Doubravníku. Teprve po polovině století na ně navázal Boček ze Zbraslavi fundací Žďáru a jeho bratr Smil roku 1261 založením vizovického kláštera (Měřínský 1985, 377–378). V té době také Albero z Valtic postavil rodový klášter v Imbachu, ale stavby rakouských a moravských fundátorů se nijak nelišily.

Podobně je tomu s venkovskou sakrální architekturou, ale důležité a dobře sledovatelné je ovlivnění hradních staveb a to vzájemné. Této problematice v horním Podyjí jsem věnoval pozornost na mikulovském sympoziu v roce 1990 a o rok později střednímu Podyjí (Plaček 1991; 1992). Proto jen přehledně: Počátkem 13. století sídla feudalit stála na samém počátku revoluce, kterou přineslo masové uplatnění zděných konstrukcí. To se týká i starších zeměpanských hradisek, jejichž přestavby na kamenné hrady obecně datujeme až od počátku 13. století (Plaček–Procházka 1986, 169–170; Měřínský–Plaček 1988, 221), zatímco sídla šlechty vrcholného středověku se teprve rodila. Za současného stupně poznání však nelze říci, že by stavbě kamenných šlechtických hradů předcházela sídla opevněná jen dřevem a hlínou. Vznikaly souběžně vedle sebe a o jejich charakteru rozhodovaly jen možnosti stavebníka. Z této úvahy se vymykají jen lehce opevněné románské šlechtické dvorce, jejichž poznání nám prozatím v naprosté většině uniká. Přitom těmto příkopem a palisádou opevněným útvarům se v německy mluvících zemích běžně říká hrad.

Obr. 5. Terénní náčrt reliéfních zbytků hradu u Budče.

Zatímco v našich zemích byla stavba fortifikací zeměpanským regálem hluboko do 13. století, v Rakousku, kde byl proces feudalizace rychlejší, vznikala opevněná sídla šlechty nepochybně už ve 12. století s možným přesahem do 11. století. Kupříkladu G. Artner, T. Kreitner a M. Krenn (1994) archeologicky řadí do 11. stol. mnoho zděných lokalit, ale datační tendence rakouských badatelů jsou známé. Navíc se často jedná o polohy nevylučující jejich osídlení před zřízením sídla. Pro vývoj na jižní Moravě to však bylo jistě inspiřující. Došlo tak k poměrně ranému vzniku šlechtických sídel a podunajská hradní architektura ovlivnila podobu nejstarší moravské produkce, což již konstatovala D. Menclová (1973, mj. 115).

Vlastní hrady rakouských rodů usadivších se na Moravě se pohřichu zachovaly jen torzovitě. Čitelné jsou pozůstatky Šenkenberka (Měřínský–Plaček 1993), stojí zříceniny Frejštejna, v nepatrných zbytcích se dochoval hrad nad Unter-Thürnau (Plaček 1991, 249–250), existuje i relativně pozdní Sirotčí hrádek (Waisenstein; Unger 1985, 35–45) a poměrně složité je vypreparování výsledků liechtenštejnské stavební činnosti z 13. století v Mikulově

(Plaček 2001, 381–384). Absence stavebně-historického průzkumu v Miroslavi zase nedovoluje zodpovědné vyjádření k nejstarší podobě hradu, který pohltila nebo nahradila goticko-renesanční stavba. Ještě hůře skončilo předpokládané sídlo v Myslibořicích, které, podobně jako v Drnholci, ustoupilo stavbě zámku a dosud se nezdařilo lokalizovat hrádek v Nejdku. Podobu hradu ve Valticích, jenž byl zbořen začátkem 18. stol., známe alespoň díky ikonografii a velmi přesvědčivě vyznívajícím výsledkům geofyzikální prospekce. Pokus o shrnutí má proto podmíněnou platnost a je možný jen v širších souvislostech.

Šenkenberk je dostatečně pojednán v uvedené literatuře, stejně jako Frejštejn, jehož miniaturní jádro doloženo k roku 1251 (listina vznikla po roce 1261 – CDB IV, č. 228). Postavil ho Ulrich Frey (nebo jeho syn Gaytmar) z rodu pánů z Trnavy. Uspořádáním s válcovou věží nepřipomíná rakouskou hradní produkci a dokazuje schopnost příchozích využít domácích podnětů. Jimi mohl být znojemský hrad, jenž před barokní přestavbou měl velmi raný, asi ještě románský okrouhlý bergfrit (Kudělka 1992, 196–202). Příbuzní pánů z Trnavy měli sídla v Myslibořicích a Miroslavi, po nichž se psali. V Miroslavi se ve hmotě tamějšího zámku dají předpokládat konstrukce původního sídla a nadějná je zejména mohutná hranolová věž (Plaček 2001, 388–390). Sídlo na místě zámku v Myslibořicích stálo v blízkosti kostela a podobně bylo situováno sídlo (tvrz) v Budči, na jehož zbytky upozorňuje starší literatura (Tiray 1925, 99). Ovšem starším sídlem větve pánů z Trnavy byl patrně hrad, jehož reliéf se nachází na klesajícím výběžku nad rybníkem (Plaček 2001, 135–136).

Vazba opevněného sídla na kostel (Burgkirchenanlage) je v Rakousku dosti obvyklá a je možno uvést kuenringské hrady Probstenberg v Zwettlu (Reichhalter–Kühtreiber K. a T. 2000, 437–439) a samotný Kühnring. V obou byly sakrální stavby uvnitř areálu, ale existovaly i vazby volnější, kde kostel byl k sídlu připojen samostatnou ohradou. Podobný byl soubor v Herrnbaumgarten – sídlo větve pánů ze Seefeldu (Neugebauer 1976, 54–55). Z našich lokalit mezi ně patří zřejmě Bílkov, kde nemůžeme vyloučit původní sídlo v místě „Bašta“, nebo školy u kostela a teprve potom jeho translaci na opyš ostrožny a nadějný je také Drnholec s kostelem v bezprostředním předpolí. Vzorový příklad zjistil archeologický výzkum P. Břicháčka při kostele sv. Jana Křtitele v Pomezí (Markl) pod Landštejnem (Břicháček 1996). Vedoucí výzkumu datuje stavbu do doby okolo roku 1200, samotný kostel J. Kuthan (1976, 73, 229) do čtvrtiny 13. století. Další vztahy a časové priority vůči nedalekému dvojvěžovému Landštejnu bude vhodné řešit samostatně, ale představa, že jeho progresivnější dispozice byla současným dílem českého stavebníka, vnuká pochybnosti (srov. Lechner 1937, 100).

Složité vývoj zámku v Mikulově nebyl prozatím do podrobností postizen. Hranolový donjon na nejvyšším skalisku je kladen do předliechtenštejnského období a patří do skupiny staveb ovlivněných Podunajím (Měřínský–Plaček 1988, 223), zatímco liechtenštejnské dostavby, snad už břitová věž a zadní hrad s okrouhlou věží vedle průjezdu, paradoxně nesou znaky domácí proveniencie. Ve Valticích byly geofyzikálním měřením podchyceny rozsah a hrubá dispozice hradu zbořeného počátkem 18. století (Hašek–Měřínský–Plaček 1996). Předcházela mu patrně dřevohlinitý hrádek, jehož se zřejmě týká první zmínka z roku 1192 o přechodu Valtic do rukou Wicharda ze Seefeldu. Syn Kadold asi v 1. třetině 13. století do pozdně románské podoby s rozsáhlou obvodovou zástavbou a polygonální věží v čele. Podobnou věží bylo dříve vybaveno předhradí znojemského hradu a šestiboká věž dosud stojí na přístupu k hradu Gars (Konečný 1992; Reichhalter–Kühtreiber K. a T. 2000, 110–115).

Posledním z moravských hradů rakouských rodů je Siroteč hrádek (Waisenstein) na okraji Stolové hory nad Klentnicí. Připomíná se až roku 1305 a stavěl se zřejmě na přelomu století, což archeologické nálezy potvrzují (Bistřícký 1991, č. 25; Unger 1985, 41). Zřícenina má zajímavou dispozici respektující utváření skalních bloků, ale protože jižní bloková stavba nebyla klasickým předhradím, šlo o jakési dvoupólové uspořádání. Kadold II. Sirotek mohl být zakladatelem sídla v Drnholci v místě zámku. Zaujímalo výběžek říční terasy

nad Dyjí. Kolem jsou zřetelné zbytky příkopů a valů, které mohou dílem pocházet z doby založení, dílem jsou renesančního původu (Plaček 2001, 199–200). Nemůžeme však ani vyloučit, že ho postavil až Oldřich z Drnholce po Kadoldově smrti v roce 1260. V každém případě roku 1277 již hrad stál a patřil králi (CDB V, č. 836).

Příkladem sídla nižšího feudála z 13. století je tvrziště „Goldberg“ při zaniklé středověké osadě Aloch u Valtic. Jde o typickou motu (motte) – uměle nasypáný pahorek tvaru komolého jehlanu s horní plošinkou 10,5×13 m, již bez příkopů a valů. Keramikou je datována do 13. a 14. století (Unger 1968). Podobné je množství sídel v Rakousku, zvláště v jeho rovinaté nebo mírně zvlněné části (Weinviertel a povodí Litavy). Nazývají se Hausberg, Erdberg, Turmburg, Turmhügel apod. Samotní Liechtenštejnové před příchodem na Mikulov seděli na motě „Hutsaul“ v Altlichtenwarthu (Neugebauer 1979, 3; Schad'n 1953). Ani zmizelé sídlo Sirotků v Nejdku asi nebylo jiné a byl to asi jeden z důvodů, proč Siegfried V. stavěl kamenný Waisenstein.

Jiné podobné sídlo už rakouské nobilitě nelze připsat přímo, ale spřízněné rody mohly vybudovat nedatovanou motu v Olbramovicích a hlavně velké tvrziště v Našiměřicích, po nichž se psal významný rod (Plaček 2001a, 426–427; Schad'n 1953, 171. Dřevohlinitým provedením se asi vyznačovalo rozlehlé sídlo v Nových Sadech (Neustift) u Písečného. Vzhledem k rané době vzniku – nejpozději v první polovině 13. století a zasvěcení kostela sv. Oldřichu, mohl být jeho zakladatel rakouského původu. Také hrádek u zaniklé vsi Čížov mezi Starou a N. Říší vznikl v polovině 13. věku (Bláha 1977, 52, 49–50) a svědčí o raném osídlení na horní Vápvce. Ale za nejčasnější uplatnění rakouských vzorů je možné považovat reliéf opevnění zv. „Liščí díry“ na výběžku terasy západně od Drnholce. Nálezy keramiky ho datují už do 12. století (Peška–Unger 1993). Úvahy o přemyslovském pohraničním opevnění se vzhledem k rozměrům obytné plošiny (d. 31 m, š. 5–9 m) obklopené příkopem a valem nejvíce reálné. S velkou pravděpodobností šlo o soukromé sídlo. V této souvislosti se opět vrací otázka lokalizace záhadného Pulína.

Shrnutím závěrů z přímého fundátorského působení šlechty rakouského původu v oblasti jižní a jihozápadní Moravy lze konstatovat štitovou zeď na Šenkenberku, dále sídlo vázané na kostel a dvojevěžovou dispozici v Pomezí a na Landštejně (obě v Čechách při hranici) a konečně hrada s polygonální věží ve Valticích (dříve na rakouském území) a Znojmě. Pozoruhodná je zejména štitová zeď, kterou měl, vedle Šenkenberka, jen hrad ve Střílkách, jehož stavebníkem byl Smil ze Zbraslavi s příbuzenskými vazbami k Rakousku. Landštejn má obdobu v dispozici hradu Kaja (Reichhalter–Kühntreiber K. a T. 2000, 151–153) poblíž Hardeggu a těžil z ní i stavitel Buchlova. Vše dokládá již zmíněné obecné působení podunajských vlivů na stavbu moravských hradů (Plaček 1991; 1992).

Další typ užívaný v Rakousku – tzv. italský kastel, známý také z Čech – se na jižní Moravě projevil zřejmě králem založenou stavbou v Moravském Krumlově (Plaček 1991, 146; týž 1996, 245–246). Napříč postavený obdélník blokoval přístup do města ze šíje. Je typově shodný s pravidelně vyměřenými hrady Přemysla Ot. II. ve městech, které byly opatřeny čtyřhrannými nárožními věžemi. T. Durdík (1994) je označuje jako kastel středoevropský. Půdorys tohoto typu je údajně determinován ortogonální městskou parcelací a vznikl autochtonně za účelem kontroly nad městem. Již jsem se zmínil, že v Rakousku tomu tak není (Plaček 1997, 211, 214). Vídeňský Hofburg snad byl z opevnění vysunut a stejně jako ve Wiener Neustadtu nebyla v jeho okolí parcelace vyvinuta. Navíc bylo v Hofburgu in situ nalezeno románské okénko (Schwarz 1998, 198–199). Jak jsem se již zmínil (Plaček 1997, 211, 214), podobně je tomu s hrady v jiných městech s rostlým půdorysem (Horn, Gmünd) a navíc převaha mají kastely venkovské, ať v plně vyvinuté nebo redukované formě (Seefeld, Asparn, Ebenfurt, Wolkersdorf, Rabensburg, Orth ad.). Jejich půdorys tudíž nemohla parcelace ovlivnit ani teoreticky. I to je však téma pro samostatnou práci.

Předpoklad zásadního ovlivnění moravských dřevohlinitých sídel z Rakouska je problematický. Místní tradice tento způsob výstavby dávno používala a novinkou bylo jen

nasypávání centrálních pahorků mot běžné v celé západní Evropě (srov. Hinz 1981). Přínosem našich sousedů bylo zprostředkování a poměrně rané uvedení tohoto typu do šlechtického prostředí (Nové Sady, Čížov a zejména snad hrádek u Drnholce).

Naopak, recepci podunajských nebo Podunajím zprostředkovaných prvků na jižní Moravě zčásti vyvažuje využití inspiračních proudů procházejících Moravou. Jde o užití válcových věží, zvláště ve Waldviertelu (Litschau, Kollmitz, Karlstein, Hartenstein ad.) a tyto předlohy fungovaly i u rakouské nobility usazené u nás. Liechtenštejnové tak v Mikulově snad použili věž s břitem a jistě válcový bergfrit, Siegfried Sirotek na svém hradě blokovou dispozici a páni z Trnavy okrouhlou věž na Frejštejně. Příznačným dokladem prolínání vlivů je znojemský hrad, kde byla věž polygonální i románský válcový bergfrit, jenž se vzhledem k brzké době vzniku stal prvním podnětem pro Rakousko.

Všechny výše uvedené skutečnosti svědčí o pozitivní úloze, kterou rakouské šlechtické rody na jižní Moravě sehrály. Nejen přímá účast, ale i stále a relativně intenzivní styky mezi šlechtou obou zemí, urychlily vývoj feudální společnosti na Moravě, ale nebyly na škodu ani příhraničním regionům Rakouska. Po nástupu Habsburků na rakouský vévodský stolec se projevila jistá otažitost, ale intenzitě vývoje styčných oblastí obou zemí to však nebylo již na škodu, neboť jejich kulturní úroveň byla už prakticky vyrovnána.

Je poněkud tristní, že k hodnocení vztahů a procesů probíhajících v příhraničních oblastech přistupovali historikové převážně z nacionálních hledisek, charakteristických pro naši dobu a období historicky nedlouho před ní. I když iniciativa v tomto případě vycházela spíše z rakouské, resp. z německé strany, naši historikové zaujímali tvrdé obranné postoj. Stržení zaujetím odvetou pak často násilně hledali např. slovanská místní jména i tam, kde je nebylo možno naléztí (před kolonizací neosídlené oblasti). Tyto „důkazy“ však na reálných skutečnostech nic nemohou změnit. Existuje mnoho dokladů, že středověký člověk na tehdejší životní problémy tímto způsobem nenahlížel. Při pohledu na dění na moravsko-rakouské hranici ve 13. století ani nemám pocit, že by etnicita hrála nějakou výraznou roli. Kontakty naší a rakouské šlechty jen napomohly přirozené a dobrovolné akceptaci zajímavých a potřebných partií kultury evropského západu.

Literatura

- BAKALA, J., 1964: Holasické pomezí v 11. a 12. století. ČSIM série B, 13, 105–117.
- BISTRČICKÝ J. et al., 1991: Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu. Brno.
- BLÁHA, J., 1977: Výsledky revize některých drobných středověkých opevnění v horním Podýjí, AH 2, 45–58.
- BŘICHÁČEK, P., 1996: Pomezí (okr. Jindřichův Hradec) – výsledky I. etapy záchranného archeologického výzkumu. CaBo 5, 41–46.
- DEHIO, 1990: Dehio Handbuch, die Kunstdenkmäler Österreichs. Niederösterreich, nördlich der Donau. Wien.
- DRABEK, A., 1966: Die Waisen. Eine niederösterreichisch-mährische Adelsfamilie unter Babenbergern und Přemysliden, MIÖG 74, 292–332.
- DURDÍK, T., 1994: Kastellburgen des 13. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Praha.
- EPPEL, F., 1974: Das Waldviertel. Seine Kunstwerke, historischen Lebens- und Siedlungsformen. Salzburg.
- GALUŠKA, L., 2000: Nejstarší dějiny Starého Města. In: Staré město v proměnách staletí, 30–117. Staré Město.
- HAŠEK, V.–MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1996: Archeogeofyzikální prospekce odstraněného hradu ve Valticích ve vztahu ke stavebně historické analýze zámku. CaBo 5, 119–128.
- HAVLÍK, L. E., 1978: Morava v 9. a 10. století. Praha.
- HORÁK, P., 1961: K statutům Konráda Oty, ČMatM 80, 267–280.
- HINZ, H., 1981: Motte und Donjon. Köln.
- HOSÁK, L., 1960: Moravsko-rakouská hranice v středověku, ČSPS 68, 68–80.
- 1967: Středověká kolonizace Dyjskosvrateckého úvalu. Praha.
- JAN, L., 2002: Počátky Strážnice a panství pánů z Kravař. In: Pajer, J.: Strážnice, kapitoly z dějin města, 45–60. Strážnice.
- JEKL, K., 1976: Der Karner mit Ossarium. In: Hardegg und seine Gechichte (hsg. W. Enzenhofer), 166. Wien.

- JUSTOVÁ, J., 1990: Dolnorakouské Podunají v raném středověku. Praha.
- KLÁPŠTĚ, J.–ŽEMLIČKA, J., 1979: Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy, ČSČH 27, 884–906.
- KONEČNÝ, L., 1989: Znojemský karner, JM 28, 103–124.
- 1992: Znojmo, bývalá tzv. loupežnická věž. In: Výzkum románské architektury VI, SPFFBU F 34–36/1990–1992, 202–204.
- KOSMAS, 1950: Kosmova kronika česká (ed. K. Hrdina). Praha.
- KRANNER, E., 1977: Ulrich von Sachsendorf. Ein höfischer Minnesänger im babenbergischen Österreich. Krems.
- KREUZER, A., 1967: Heilwid von Znaim und Herren von Mißlitz, Mährisch-schlesische Heimat 12, 242–253.
- KRZEMIENSKA, B.–TŘEŠTÍK, D., 1978: Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století). In: Hospodářské dějiny 1, 149–230. Praha.
- KUDĚLKA, Z. et al., 1992: Výzkumy románské architektury na Moravě VI, SPFFBU F 34–36, 1990–1992.
- KUTHAN, J., 1976: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice.
- LECHNER, K., 1937: Besiedlungs- und Herrschaftsgeschichte des Waldviertels. Das Waldviertel 7, 3–276.
- 1953: Die territoriale Entwicklung von Mark und Herzogtum Österreich, UH 24, 33–55.
- MENCLOVÁ, D., 1973: Beitrag zur Typologie der mährischen Burgen, SPFFBU, F 14–15, 97–128.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1982: Studium dějin osídlení na Moravě a ve Slezsku, AH 7, 113–156.
- 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, Památky archeologické 77, 18–80.
- 2001: Hradisko Břeclav-Pohansko a počátky břevclavského hradu. In: Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana 1/2000, Konference Pohansko 1999 (ed. Z. Měřinský), 71–90. Brno.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1988: Nástin vývoje hradní architektury vrcholného středověku na Moravě a ve Slezsku do období husitských válek. AH 13, 217–249.
- 1993: Hrad Šenkenberk a jeho úloha v kolonizaci Znojemska, AH 18, 211–223.
- 2001: Vývoj hradu, města a jeho opevnění do ploviny 17. století. In: Město Valtice, 133–154. Valtice.
- NEUGEBAUER, J.-W., 1979: Wehranlagen und Grabhügel im politischen Bezirk Mistelbach. Veröffentlichungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte, B. 11–12. Wien.
- NOVOTNÝ, V., 1928: České dějiny I. 3. Praha.
- PAUKRT, V., 1978: Moravské románské karnery a kaple tzv. Cyrilka v Podivně. JM 14, 111–119.
- PEŠKA, J.–UNGER, J., 1993: Jungburgwallzeitliche Besiedlung bei Dürnholz, Bez. Břeclav (Lundenburg) in Mähren. Beiträge zur Mittelalterarcheologie in Österreich 9, 139–145.
- PLAČEK, M., 1991: Vztahy mezi hradním stavitelstvím moravského a rakouského horního Podolí. In: XX. Mikulovské sympozium 1990, 247–260. Brno.
- 1991a: Hrady v povodí Jihlavy a Rokytne. VVM 43, 145–157.
- 1992: Hrady středního Podolí. AH 17, 189–204.
- 1997: Rakouský rod pánů z Trnavy (Thürnbau) a jejich vztahy k Moravě. ČMatM 116, 79–92.
- 1997a: Hrady v hrazených moravských městech. AH 22, 199–215.
- 2001: Jakubov ve středověku. In: Jakubov u Moravských Budějovic, Sborník vydaný u příležitosti Setkání rodáků a přátel obce 2001, 3–11. Jakubov u Mor. Budějovic.
- 2001a: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- 2002: Vývoj města a jeho památky. In: Pájer, J.: Strážnice, kapitoly z dějin města, 75–106. Strážnice.
- 2003: Rod Schenků-Pincernů na jižní Moravě. In: Vyškovský sborník 3, v tisku.
- PLAČEK, M.–PROCHÁZKA, R., 1986: K problematice opevněných sídel přelomu raného a vrcholného feudalismu (Teze). AH 11, 159–170.
- REICHHALTER, G.–KÜHTREIBER, T., 2000: Burgen, Waldviertel und Wachau. St. Pölten.
- SAMEK, B., 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska 1 [A/I]. Praha.
- 1999: Umělecké památky Moravy a Slezska 2 [J/N]. Praha.
- SCHAD'N, H. P., 1953: Die Hausberge und verwandte Wehranlagen in Niederösterreich. Prähistorische Forschungen 3. Wien.
- SCHWARZ, M., 1998: Výzkumné pohledy na vídeňský dvorský hrad/Hofburg. In: Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Sborník příspěvků ze sympozia konaného 26.–27. září 1996 ve Znojmě, 197–202. Praha.
- SVITÁK, Z., 1993: Klášter magdalenitek v Dobřanech, SPFFBU C 40, 9–21.
- TIRAY, J., 1925: Dačický okres. Vlastivěda moravská. Brno.
- TŘEŠTÍK, D., 2001: „Eine grosse Stadt der Slawen namens Prag“ (Staaten und Sklaven in Mitteleuropa im 10. Jahrhundert). In: Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000, Colloquia mediaevalia Pragensia 2, 93–138. Praha.
- UNGER, J., 1968: Tvrziště na zaniklé osadě Aloch u Valtic. JM 4, 85–89.
- 1985: Hrady na Pavlovských vrších. Mikulov.

WIHODA, M., 1997: Přemyslovská expanze v horní Slezsku a vznik holasické provincie. *Acta historica et museologica* 3, 34–43.

ZEMEK, M., 1972: Moravsko-uherská hranice v 10. až 13. století. Brno.

ZUBER, R., 1972: Osídlení Jesenicka do XV. století. Opava.

ŽEMLIČKA, J., 1978: K charakteristice středověké kolonizace v Čechách. *ČSČH* 26, 58–81.

– 1997: Čechy v době knížecí. Praha.

Zkratky

AH	– Archaeologia historica
CDB	– Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (edice)
CDM	– Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (edice)
ČSČH	– Československý časopis historický
JM	– Jižní Morava
MGH Ch	– Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken, edice
MIÖG	– Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
SPFFBU	– Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity
UH	– Unsere Heimat

Zusammenfassung

Die Kontaktbeziehungen an der Grenze Mährens und Österreichs und ihre Ausdrücke

Die Südgrenze Mährens, von der Natur am wenigsten abgegrenzt, blieb vom Ende des 11. Jhs. fast unverändert. Die offene Grenze ermöglichte direkte Kontakte der beiden Länder und ebenso der Bevölkerung. In der ersten Reihe waren es Kontakte des Adels als Träger der mittelalterlichen Nationalität. Diese Kontakte vertieften sich vom Ende des 12. Jhs. Ankunft der österreichischen Adelsgeschlechter (von Thürnau, Misslitz und Myslibořice, Weisen, Schenken, von Lichtenstein, von Frenspitz usw.) in die Dienste der Mährensherrscher (eine gewisse Rolle bedeuteten die Statuta konrads II. Otto) betrieben die Übertragung der westlichen Kultur und Gewohnheiten nach Mähren. Damit war auch die Bekanntmachung mit der Ritterkultur verbunden. Außerdem beeinflussten diese Familien den Lehenssystem, die Struktur der Besiedlung, den Ausbau der Sakralobjekten und der Adelsitze. Nicht mindere Rolle spielte auch die Durchsetzung des emphyteutischen (deutschen) Rechts und des Lahnsystems. Die neue Form der Feudalrente und Organisation der landwirtschaftlichen Produktion, besonder Weinbau, erhöhten die ökonomische Prosperität.

Von den Baudenkmalern stammen aus dieser Zeit die spätromanischen Karner (Hrádek, Vranov, Šatov, Moravské Budějovice, Stonařov, Staré Město, archäologische belegt in Podivín und Znojmo). Diese Karner waren bescheidener als die in Österreich (z. B. Tulln, D. Altenburg) und man kann sie nicht mit den Rotunden verwechseln. Gemeinsame Beeinflussung war bei den Burgbauten, die vom Anfang des 13. Jhs. gebaut wurden. Die österreichischen Geschlechter haben die Burgen Schenkenberg mit Schildmauer, Freistein (übernommen wurde der Ovalturm), Waisenstein (zweipolig und ohne Turm), wenig lesbare Burg in Misslitz gebaut. Die Burgen in Drnholec (Dürnholz), Myslibořice und Nejdeč sind verschwunden. Die Burg in Feldsberg kennen wir nur Dank der Ikonographie und der archäomagnetischen Messungen. Von der Burg der Herren von Thürnau in Budeč blieb nur ein langgestrecktes Relief. Ein Typ der Burgkirchenanlage war in Pomezí (Markl) und vielleicht auch in Bílkov (Belkau) und Drnholec (Dürnholz). Allgemein wurde der Wohnturm (Mikulov–Nikolsburg, Vranov–Frain) angewendet, ein Polygonalturm (z. B. in Gars) war in Znojmo (Znaim) und in Feldsburg. Der österreichisches Einfluß der Hausberge aus Holz und Lehm auf die mährischen Sitze durchsetzte sich in seiner frühen Anwendung (z. B. in Čížov, Neustift), vor allem auf dem Fuchsgrund bei Drnholec (Dürnholz) und in der Vermittlung des Motte-Typs. Das sogn. italienische Kastell (nach Durdfk mitteleuropäisches) befindet sich häufig in Österreich auch außerhalb der Städte, wurde in Moravský Krumlov (Mährisch Kromau) gebaut. Den ovalförmigen Turm der österreichischen Burgen (Litschau, Kolmitz u. w.) haben umgekehrt wieder die tschechischen Länder (z. B. Znojmo–Znaim) vermittelt. Trotz der positiven Ergebnisse der Kontakte, spielte die Ethnizität der Inspiratoren keine bedeutendere Rolle.

Abbildungen:

1. Moravské Budějovice (Mährisch Budweis). Karner vom Westen.
2. Deutsch Altenburg. Komplex der Kirche und des Karners auf der Zeichnung W. v. Ulrichs, 1888.
3. Kühnring. Eine Terrainskizze der Burgreste der Kuenringer-Typ der Burgkirchenanlage.
4. Pomezí (Markl). Archäologisch festgestellter Grundriß der Burgkirchenanlage.
5. Eine Terrainskizze der Relieffeste der Burg bei Budeč.